

Bezitsrecht.

Het bezitsrecht is evenzoo geregeld als in Tédjakoela; domein- en apanage-gronden komen niet voor. Alle bebouwde gronden behooren aan de inwoners der desa zelve, doch vele daarvan zijn verpand aan inwoners der naburige desa Sěmbirěntěng; ook van deze echter wordt de padjěg opgebracht te Pěnoektoekan.

De tegelvelden zijn ook hier ter vergemakkelijking der belastingheffing in blokken verdeeld, waarvan hieronder de namen en eenige meerdere bijzonderheden vermeld worden.

Nummer en namen der tegelvelden	Aantal aandeelhebbers	Uitgestrektheid in:			Bedrag der belasting in kěpěngs	Belasting per bouw
		meters	bouw	□ roe		
1 Palisan	7	85325	12	11½	827	69
2 Kliki	21	211875	29	428½	1916	64
3 Ngantoech	17	225000	31	352½	1071	34
4 Roekti	19	194000	27	168½	1345	49
5 Batoe-loembang	16	229700	32	184½	1508	47
6 Njanti	25	330750	46	303½	1585	34
7 Bloehoe-linggah	40	566900	79	442	4062	51
Totaal	145	1843550	259	391½	12314	

Gemiddeld bedraagt de belasting alzoó 47 kěpěngs per bouw, een zeer onbeduidend bedrag. Zooals uit het staatje blijkt, is in deze desa de belasting gelijkmatiger over de tuinen omgeslagen dan in de vorigen.

Tuinen.

Vroeger bevonden zich ten westen van de desa eenige tuinen, waarin sirih, pinang en vruchtboomen voorkwamen. Zij leverden echter ten gevolge van gebrek aan bevoeiingswater slechte resultaten op, weshalve men eenige jaren geleden er tegelvelden van gemaakt heeft. Geregelde tuinen komen dus niet voor. Men mag hier en daar op het erf of in de nabijheid daarvan wat sirih etc. planten, doch dit is van generlei beteekenis.

Koffieplantsoenen.

Eenige jaren geleden hebben de klian van Pěnoektoekan en een vijftal inwoners dezer desa koffie geplant in het bosch ten zuiden der desa, doch met zeer slecht resultaat. De grónd bleek te steenachtig en onvruchtbaar te zijn, de warmte in de oostmoeson te hevig. Men trachtte aan dit laatste bezwaar tegemoet te komen door het planten van dadapboomen tot schaduw, doch deze werden kaal gevreten door de in de bosschen in grooten getale voorkomende zwarte apen (irěngan). Ten slotte heeft men deze aanplantingen moeten abandonneeren.

Gelegenheid tot het in cultuur brengen van nieuwe gronden.

Er bestaat aan de zuid-oostzijde nog gelegenheid tot het aanleggen

van nieuwe tegelvelden op vrij goed terrein, hoewel eenigszins minder gunstig gelegen dan de reeds in cultuur zijnde gronden.

Daar de bevolking dezer desa gaandeweg toeneemt, zal mettertijd van die gelegenheid wel gebruik gemaakt worden. De tot het desa-gebied behorende boschgronden zijn voor geenerlei cultuur geschikt en hebben alleen eenige waarde om de natuurlijke producten, die er in voorkomen.

Suikerfabricage.

Van de vele lontarpalmen, die hier op de tegelvelden voorkomen, maakt men gebruik om de toewak af te tappen en daarvan suiker te maken. Hoe zulks in zijn werk gaat, wordt in eene afzonderlijke bijlage beschreven.

De verdiensten, die gemaakt worden, zijn afhankelijk van het aantal boomen, dat men bewerkt, hetwelk variëert tusschen 6 en 20. Gemiddeld wordt één toros suiker (pak van 10 halve bollen) verkregen van één palm daags, doch men neme in aanmerking, dat iemand, die veel boomen aftapt, het niet tot die productie brengt, dewijl dan minder zorg aan de bereiding besteed kan worden, dan wanneer men slechts weinig kookt. Vroeger werd in deze desa van de suikerbereiding meer werk gemaakt dan tegenwoordig, daar de prijs van de suiker in de laatste jaren zoo sterk gedaald is.

Vischvangst.

Ook in deze desa heeft men de noodige djoekoengs en houdt zich een 25 tal der inwoners bezig met de vischvangst door middel van hengels en netten.

Andere bedrijven dan de bovengenoemde, worden niet uitgeoefend. IJzersmeden enz.

De eenige handwerksman, die in deze desa woont is een grofsmid, die echter weinig ervaren in zijn handwerk is en geene groote verdiensten maakt.

Fabricage van suiker in de desa Pěnoektoekan.

Op de tegelvelden van Pěnoektoekan en der verder oostwaarts gelegen desa's worden in groot aantal lontarpalmen (ěntal) geplant, waarvoor de grond er bijzonder geschikt is. Ook in de bosschen van het aan die desa's grenzende gebergte komen vele dier boomen voor, doch men maakt er weinig gebruik van. De lontarboomen worden in twee soorten onderscheiden; de mannelijke (ěntal mwanì) en de vrouwelijke (ěntal loeh) welke laatsten de bekende bruin-zwarte vruchten voortbrengen.

Alleen de eersten zijn echter geschikt voor het doel, waarmede zij hoofdzakelijk worden aangeplant, het aftappen der toewak, zoodat men dan ook voornamelijk die soort op de tegelvelden aantreft. Wel is waar kan men voordat de tijd van het vrucht dragen is aangebroken niet zien tot welke soort de boom zal behooren, doch de vrouwelijke boomen worden veelal omgekapt, zoodra zij volgroeid zijn, en het hout voor verschillende doeleinden aangewend.

De toewak van den lontarpalm is, vooral des ochtends vroeg, als ze pas is afgetapt, een frissche aangenaam zoete drank en wordt

als zoodanig, dan wel als ze een gisting heeft ondergaan en daardoor eenigszins bedwelmende eigenschappen gekregen heeft, langs den weg verkocht. Verreweg het grootste gedeelte der toewak wordt echter gebezigd voor het bereiden van suiker gedurende den oostmoeson, waarbij volgender wijze te werk gegaan wordt.

De zich uit de bloemschede (dangoel) ontwikkelende vinger-vormige aanhangsels (poedji) worden voor een deel afgesneden, zoodat er slechts negen overblijven. Deze laatsten worden op drie verschillende plaatsen tusschen twee houtjes geklemd, die met tusschenpoozen van drie dagen nog twee malen strakker worden aangehaald. Vervolgens worden de negen aldus bewerkte poedji's bij elkaar gebonden (mēsĕkĕp) en weer twee dagen met rust gelaten. Als men dan den top dier poedji's afsnijdt, begint de toewak te vloeien; er wordt een emmertje, van lontarblad gemaakt (sĕna), onder gehangen, en elken ochtend en avond komt de suikerfabrikant, klimt in zijne boomen, en stort den inhoud dier emmertjes in twee groote op dezelfde wijze vervaardigde emmertjes uit.

Des nachts vloeit de toewak het overvloedigst, want terwijl de inzamelaar des ochtends met de opbrengst van drie boomen zijne emmers vult, moet hij des avonds zes boomen beklimmen, alvorens hij het zoo ver gebracht heeft. Telkens als het verzamelen der toewak plaats heeft, wordt van de stelen een schijfje ter dikte van één kĕpĕng afgesneden.

Aan één boom kan men tegelijk vier bloemscheden (dangoel) in dienst stellen, en als de poedji's goed bewerkt zijn, blijft de toewak drie maanden lang onafgebroken doorvloeien. Daarna moet men minstens drie van die bloemscheden afsnijden en den boom verder met rust laten, want tracht men er nog meer van te halen, dan is het volgend jaar de toewak-productie aanmerkelijk minder en het opvangen niet waard.

De toewak wordt onmiddellijk na verzameld te zijn naar huis gebracht en aan de vrouw des huizes afgeleverd, die de verdere behandeling op zich neemt, want de man moet direct weer naar zijne tuinen of naar het bosch, om brandhout te kappen voor den volgenden dag.

De toewak wordt om te verdampen in pannen gedaan, die echter slechts half gevuld worden. Die pannen zijn vrij duur en worden dikwijls aangekocht door eene vereeniging van personen (sĕka djambangan) met het doel ze aan de suikerfabrikanten te verhuren.

Wordt de toewak 's ochtends te vuur gezet, dan is omstreeks twaalf uur een dikke strooperige massa verkregen, die door middel van een uitgeholden halven klapperdop in de bekende koekjes gegoten wordt, welke spoedig geheel hard worden. Kort na de bereiding is de suiker licht rood van kleur, doch daar men de koekjes boven het fornuis bewaart, om ze geleidelijk te verkoopen, nemen ze langzamerhand een donkerroode of bijna zwarte kleur aan. Tien van die koekjes (sibak) worden stevig in lontarbladen bijeengepakt en maken dan

één toros uit, in welken vorm de suiker aan den man gebracht wordt.

Vroeger kwamen gewoonlijk prauwvoerders de suiker in de desa opkopen, doch in den laatsten tijd ziet men ze minder en wordt de suiker door de fabrikanten naar Tédjakoela, Pabéan-Sangsit of Pabéan-Boelèlèng ten verkoop gebracht.

De prijs is nogal variabel en in de laatste jaren erg teruggelopen, waarschijnlijk ook samenhangende met de overproductie van suiker in andere landen. De tegenwoordige prijs is een atak per 8 à 10 toros; vier jaren geleden bedroeg hij het dubbele.

Het gewone aantal boomen, dat één echtpaar tegelijk bewerkt, is 8 tot 10; de ijverigsten brengen het echter tot twintig boomen. Van elken boom, die goed bewerkt is, wordt per dag één toros suiker verkregen. Een persoon, dus, die tien boomen aftapt, verdient daarmee per seizoen $10 \times 90 \times 20$ kèpèngs = 18.000 kèpèngs, volgens den tegenwoordigen koers van 1100 kèpèngs per rijksdaaler gelijk aan $\pm f$ 41. Er zijn ook personen, die twee serieën boomen per jaar in behandeling nemen; zijn de boomen der eerste serie uitgevloeid, dan begint men eerst die der tweede af te tappen.

4. Desa SĚmbirĚntĚng.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: het ravijntje genaamd TĚgal; ten zuiden: de heuvel Batan-Tingkis, die het van de Banglische desa Siakin scheidt; ten westen: het ravijn genaamd AmbĚngan, ook wel genaamd Pangkoeng-watĚs.

Inleiding.

Hoe verder oostelijk men van Tédjakoela komt, hoe onaanzienlijker de desa's worden, hetgeen minder toe te schrijven is aan gebrek aan middelen van bestaan, dan wel aan den slechten gezondheidstoestand. PĚnoektoekan is eigenlijk de laatste desa, die floreert, en waar het bevolkingscijfer toeneemt. In SĚmbirĚntĚng is juist het tegenovergestelde het geval; het aantal sterfgevallen overtreft dat der geboorten, en terwijl de tegenwoordige oudste bewoners zich den tijd nog herinneren, dat het aantal desadienstplichtigen 80 bedroeg, is het thans tot 50 verminderd. Het is een soort van tering (lolos), die zoovele menschen ten grave sleept.

Tegalvelden.

Deze omstandigheid heeft een merkbaren invloed uitgeoefend op den landbouw en het grondbezit. De landbouw wordt bij gebrek aan bevoeiingswater uitsluitend gedreven op tegalvelden, waarvan er echter meer ontgonnen zijn dan de inwoners tegenwoordig bewerken, en dientengevolge heeft de grond slechts weinig waarde. Jaarlijks zijn er tegalvelden, die onbeplant blijven, echter niet in geregelde afwisseling, daar ook hier het individueel bezit heerscht en het al of niet beplant worden van het een of andere veld dus geheel van persoonlijke omstandigheden afhankelijk is.

Aard van het terrein en der bebouwing.

De gewassen, die hier op de tegalvelden worden aangekweekt, zijn djagong, oendis, katjang en komak. Van het telen der meer waardevolle gewassen, als kapas en tabak, wordt al minder en minder werk gemaakt. Men geeft er de voorkeur aan zich bezig te houden met de fabricage van suiker uit de toewak der lontarboomen, die nevens de klapperboomen in grooten getale op de tegalvelden worden aangetroffen.

Het terrein der tegalvelden is zacht glooiend en heeft voor den landbouw eene zeer gunstige ligging. De tegals zijn gelegen aan beide zijden van den grooten weg en kunnen in drie blokken verdeeld worden, die door natuurlijke grenzen van elkaar gescheiden, en afzonderlijk opgemeten zijn. Hunne namen worden hieronder opgegeven met vermelding der uitgestrektheid volgens de opmeting.

Alas SĚmbirĚntĚng	352.000	□ meter	=	49	bouw	300 $\frac{3}{4}$	□ roeden
Alas BĚnbĚn	272.000	"	=	38	"	164 $\frac{3}{4}$	"
Alas BoentĚh	230.150	"	=	32	"	215 $\frac{3}{4}$	"
Totaal	854.150	□ meter	=	120	bouw	180 $\frac{3}{4}$	□ roeden.

Het komt voor, dat lieden van SĚmbirĚntĚng op desagebied van GrĚtĚk, de aangrenzende desa aan de oostzijde, planten en omgekeerd.

Bezitsrecht. •

Alle velden zijn in individueel bezit. Domeinvelden komen niet voor, terwijl ěen stuk tegalgrond als apanage beschouwd wordt van degene, die het ambt van klian-desa bekleedt.

Belasting op de tegalvelden.

Tegenwoordig wordt voor de tegalvelden te SĚmbirĚntĚng geenerlei belasting betaald, ook niet aan de desa. Vroeger, tijdens het vorstenbestuur, was zulks wĚl het geval. Er was toen een z.g. sĚdahan aangesteld, wiens bemoeiing zich ook tot het desagebied van GrĚtĚk uitstreckte voor zoover het aan deze zijde van het ravijn PĚgondjongan gelegen is. De toen verschuldigde belasting bedroeg ook zooveel kĚpĚngs als de som van het aantal vademen der lengte en der breedte van het veld. Van de klappers bedroeg het ook 8 kĚpĚngs per bouw, terwijl van een gedeelte van elken aanplant vrijstelling verleend werd, varieerende tusschen 2 en 6 per 25, al naar mate van den ouderdom, dien de aanplant bereikt had. De geheele ontvangst van den sĚdahan bedroeg echter slechts 12.000 kĚpĚngs 's jaars, waarvan hij 10.000 afdroeg aan den sĚdahan van TĚdjakoela en 2000 zelf behield voor zijne moeite.

Degene, die vroeger die betrekking bekleedde, leeft nog en is nog in het bezit van de registers, aangevende het aantal klapperboomen, dat elk bezat, en het bedrag der belasting, dat een ieder van zijn tegalveld betalen moest. Twee zaken verdienen hier de aandacht: ten eerste dat uit het aanwezig zijn van een sĚdahan te SĚmbirĚntĚng en het inleveren door hem te TĚdjakoela der ontvangen belasting op de tegalvelden blijkt, dat ook deze belasting vroeger aan den lands-

heer is opgebracht geworden en de desa zich eerst later ervan geaccapareerd heeft; ten tweede, dat in de nog aanwezige registers niet het woord *pa djèg* (vaste belasting) doch *oepèti* (huur) gebruikt wordt, hetgeen erop zou kunnen wijzen, dat ook de tegalgronden hier als het eigendom van den souverain beschouwd zijn geworden.

Tuinen etc.

Andere aanplantingen dan de boven vermelde op de tegalgronden komen in het geheel niet voor. Voor den aanleg van tuinen ontbreekt het noodige besproeiingswater; voor koffie is de grond in de ten zuiden der desa gelegen bergstreek niet geschikt.

Aan den zuidkant der desa, waar ook alang-alang-gronden voorkomen, zoude nog gelegenheid zijn tot den aanleg van meerdere tegalvelden, doch, zooals boven werd opgemerkt, is de uitgestrektheid der thans reeds ontgonnen tegalvelden te groot, om jaarlijks door de bevolking geheel beplant te kunnen worden.

Suikerfabricage.

In deze desa wordt het meest werk gemaakt van de bereiding van suiker, waartoe overvloed van lontar-palmen de gelegenheid aanbiedt. Men schat dat jaarlijks 35 à 40 huisgezinnen zich daarmee bezig houden. Omtrent de bereiding en de verdienste raadplege men de monographie der desa Pënoektoekan.

Vischvangst.

Ook leggen een 15 tal lieden zich toe op de vischvangst, waarvan het product hoofdzakelijk bestemd is voor eigen gebruik en voor verkoop in de desa.

Andere bedrijven of handwerken worden niet beoefend.

5. Desa Grètèk.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: het riviertje Oedjoeng; ten zuiden: de heuvelrug Siligading en het ravijntje Tjèpog, aan welks overzijde de Banglische desa Pinggan gelegen is; ten westen: het ravijntje genaamd Tègal.

Inleiding.

Op het tegenwoordige desagebied van Grètèk waren vroeger twee kleine desa's gelegen, met name Siligading aan de oostzijde der toekad Sëma, en Grètèk ten westen der toekad Pëgandjangan gelegen. Ongeveer veertig jaren geleden vatte de toenmaals over Tédjakoela aangestelde *pambèkël K'toet Sidëman* het plan op, die beide kleine desa's te vereenigen op eene plaats, ten westen der rivier Pëgondjongan aan den grooten weg gelegen. De bewoners dier desa's keurden het plan goed en de algemeene verhuizing had plaats; doch het bekwam hun slecht, want in de nieuwe woonsteden stierven de menschen als muizen, zonder dat men ook maar kon gissen, wat de reden daarvan was. Het kon dus niet anders zijn, of de nieuw geoccupeerde grond was *tëngëd*, d.w.z. onheilaanbrengend, en men besloot maar weer naar de oude plaats terug te keeren.

Het aantal inwoners was intusschen zoozeer geslonken, dat het

niet meer der moeite waard was, zich in twee desa's te verdeelen, zoodat allen tezamen naar de oude desa Grètèk terugkeerden, en daar zijn zij blijven wonen. De desa is echter nooit meer tot bloei gekomen en tegenwoordig gaat zij steeds achteruit. De gezondheidstoestand is er slecht; de vrouwen krijgen maar weinig kinderen en jaarlijks overtreft het sterftcijfer dat der geboorten, zoodat deze desa evenals de naburigen naar alle waarschijnlijkheid na verloop van tijd zal uitsterven. Wat de oorzaak van dezen ongelukkigen toestand is, is niet nagegaan kunnen worden.

Tegalvelden.

De landbouw wordt alleen uitgeoefend op tegalvelden, waar men djagoeng, oendis, katjang en komak plant in dezelfde volgorde als in de westelijker gelegen desa's. De bebouwing heeft hier echter zeer slordig plaats, en voor voldoende afsluiting tegen de verwoestingen der in groote menigte in het bosch huizende zwarte apen wordt niet gezorgd, waardoor ondanks de zeer gunstige terreingesteldheid en den vruchtbaren grond slechts matige resultaten verkregen worden. Door het geleidelijk verminderen der bevolking kan men niet alle vroeger in cultuur gebrachte gronden jaarlijks bewerken, en vele velden ziet men een of meerdere jaren braak blijven liggen. Eene geregeld afwisselende bebouwing en braakligging der gronden heeft echter niet plaats. Heeft men eenmaal een stuk grond in cultuur, dan blijft men, als zich geene bijzondere omstandigheden voordoen, dien jaarlijks bewerken, dewijl de grond vrij vruchtbaar is, en hoe langer de grond ongebruikt heeft gelegen, hoe meer arbeid de bewerking daarvan kost.

De meer waardevolle gewassen, als tabak en kapas, worden slechts zelden op de tegalvelden aangeplant; tabak niet, dewijl de grond daarvoor minder geschikt en de cultuur zeer bewerkelijk is, kapas niet, aangezien de aan die cultuur verbonden werkzaamheden ongeveer in denzelfden tijd moeten plaats hebben als de bereiding van lontarsuiker, waaraan men de voorkeur geeft uit hoofde der meerdere voordeelen, die daarmede behaald kunnen worden.

Verdeeling en uitgestrektheid der velden.

De tegalvelden bestaan uit drie blokken, die allen gesneden worden door den grooten weg, en van west naar oost de volgende namen dragen en de daarachter vermelde uitgestrektheid hebben:

1e. Laboean	245.650	□ meters = 34	bouw	307¼	□ r. roe
2e. Pegondjongan	86.200	„ = 12	„	73¼	„
3e. Alas Poh	154.875	„ = 21	„	412¼	„
Totaal	486.725	□ meters = 68	bouw	293¼	□ r. roe.

Het laatste blok is door twee kleine riviertjes en daartusschen gelegen onbebouwd terrein van de desa en van de beide andere blokken gescheiden. Daar is het, dat vroeger de desa Siligading gestaan heeft, waarvan thans echter geene sporen meer over zijn, daar van de woonerven tegalvelden gemaakt zijn.

Belastingbetaling.

Belasting wordt tegenwoordig voor die velden niet betaald. In vroegere tijden geschiedde zulks wel voor tegalvelden, die bewesten de toekad Pěgondjongan gelegen zijn. Zij werden toen mede beheerd door den sědahan van Sěmbirèntěng, en het bedrag der belasting, zoowel voor de eenjarige gewassen als voor de vruchtboomen, was in beide desa's even groot en op denzelfden tijd werd zij afgeschafft, zoodat tegenwoordig de inwoners van Grètèk van hunne velden niets betalen, noch aan de desa, noch aan den landsheer. Met het blok tegalvelden, genaamd Alas-Poh, is dit naar men zegt altijd het geval geweest, en men geeft daarvan als reden op, dat die gronden eigenlijk grootendeels de vroegere woonerven zijn der te niet gegane desa Siligading.

Bezitsrecht.

Een viertal lieden van Grètèk planten op desagebied van Těmbok. Dit moge thans verwondering baren, nu jaarlijks goede gronden in de nabijheid der desa zelve braak blijven liggen, doch het dateert uit vroegeren tijd, toen hier meer welvaart heerschte en meer bevolking was. Toen hebben lieden van Grètèk die gronden op Těmbok's gebied gekocht of in pand genomen, en eenmaal aan die velden gewend, zijn zij tot heden met de bebouwing blijven doorgaan. Ook wordt over en weer door eenige lieden van Grètèk en Sěmbirèntěng op elkanders desagebied geplant.

Verdere bijzonderheden.

Andere cultures dan de genoemde op de tegalgronden, worden hier niet gedreven; bij totaal gebrek aan stroomend water bestaat voor den aanleg van tuinen geen gelegenheid en voor het planten van koffie ontbreekt geschikt terrein.

Het terrein ten zuiden der desa is begroeid met alang-alang en bosch, waarin vele lontar-boomen voorkomen. Van de alang-alang snijdt een ieder naar genoegen, zooveel hij voor zijn woning noodig heeft; de lontarboomen worden niet benut, dewijl men er voor de suikerbereiding voldoende aantreft op de tegalvelden.

Er bestaat ruimschoots gelegenheid tot uitbreiding der tegalvelden op gunstig terrein, doch, zooals wij boven reeds zagen, ontbreken nu reeds de handen, om al het in cultuur gebrachte te bewerken.

Suikerfabricage.

Ook in deze desa is het bereiden van suiker het voornaamste bedrijf, waarmede eenig geld verdiend wordt. Een vijftiental huisgezinnen houdt zich daarmede bezig. Men zie voorts de monographie der desa Pěnoektoekan.

Vischvangst etc.

Ook de vischvangst wordt beoefend, doch voornamelijk door gebruikmaking van hengels, zoodat de vangst niet groot is en bestemd blijft tot gebruik in de desa.

Handwerken worden niet uitgeoefend, daar de desa te klein is, dan dat daarmede een bestaan verdiend zou kunnen worden.

6. Desa Tèmbok.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: de toekad Jèh-baœ; ten zuiden: de moendoek Tjèking en de heuvel Bawon, aan welks overzijde het gebied der Banglische desa Blandingan begint; ten westen: het riviertje Oedjoeng.

Inleiding.

Tèmbok is de meest oostelijk gelegen desa van Boelèlèng en wordt voornamelijk bewoond door leden van de ksatria-kaste en eenige brahmanen-familie's, de eenige in Boelèlèng, die den boeda-godsdiens¹⁾ belijden, om welke reden zij tegenwoordig niet onder den poenggawa van Tédjakoela, doch onder dien van Sawan, die ook brahmaan is, gesteld zijn. Deze desa deelt in den algemeenen achteruitgang van deze streek; men zoude zelfs kunnen zeggen, dat het verval hier het meest geprononceerd is en dat deze desa het eerst aan de beurt zal zijn om uit te sterven. De desabewoners aldaar, die bij uitzondering een hoogen leeftijd bereikt hebben, herinneren zich den tijd nog, dat de desa een tachtigtal pèngajah's²⁾ telde; toen stonden er goede huizen en alle gronden van het niet zeer uitgestrekte desagebied waren beplant en werden goed onderhouden. Tegenwoordig is achteruitgang op te merken, overal waar men het oog wendt; het aantal pengajah's is tot twaalf geslonken, men getroost zich de moeite niet meer, de erven met kleimuren af te sluiten, zooals anders op Bali gebruikelijk is, doch vergenoegt zich met paggers te maken van de stelen der lontar-bladen; ja zelfs zijn de muren der huizen van hetzelfde materiaal gemaakt. De vrouwen brengen er slechts weinig kinderen ter wereld; op het oogenblik zijn er niet meer dan een vijftal kinderen in de desa en ook de bewoners zelve voorzien, dat zij na verloop van eenigen tijd zullen uitsterven. Zij schrijven hun tegenspoed toe aan den grond, die hoewel zèer vruchtbaar têngëd, d.w.z. onheilaanbrengend is tengevolge van booze geesten, die er verblijven. Spoort men de reden na, waarom zij, eenmaal tot die overtuiging gekomen, er niet toe overgaan zoo spoedig mogelijk te verhuizen naar herbergzamer oorden, dan bevindt men in de eerste plaats dat de kracht der gewoonte zich doet gevoelen; men is daar geboren; heeft daar lief en leed ondervonden en wil er nu ook maar sterven, zij het ook wat eer dan elders het geval zou zijn. Al verder ziet men op tegen de soesah van het verhuizen en tegen het in den steek laten van de gronden, die men nu eenmaal in cultuur gebracht heeft. Doch wat het zwaarst van alles weegt, dat zijn de goden, die men van ouds her aanbidt, hetzij in den desatempel of in de poera di poesèh, in den zeetempel van het strand bij de gemeenschappelijke badplaats of in de huistempels. Die kan men niet in den steek laten, en ze mee te nemen met al hunne ap- en dependenties gaat toch ook niet

¹⁾ Verg. V. E. Korn's Adatrecht van Bali (1e druk), blz. 77—78. — Noot van de commissie.

²⁾ Heerendienstplichtigen. — Noot van de commissie.

aan, er nog van gezwezen, dat het de groote vraag zou zijn, of de goden genegen zouden worden bevonden om te verhuizen. Neen, dan maar liever blijven waar men is, en afwachten wat er gebeurt, hoewel dit voor niemand twijfelachtig kan zijn; want het lot dat de naburige desa Ngis getroffen heeft, ligt allen nog in het geheugen. Niet de toekad Jèh-baoe toch, doch de toekad Loewa vormt de grens tusschen Boelèlèng en Karangasëm, en tusschen die beide riviertjes ligt het gebied, dat behoord heeft aan de vroeger welvarende, doch ook langzamerhand in verval geraakte en thans geheel verdwenen desa Ngis. Zondert men het stukje van den grooten weg, dat er doorheen loopt uit, dan is het alles ééne woestenij wat het oog aanschouwt; alleen de vele klapperboomen, die men er opmerkt, vormen het laatste overblijfsel van vroegere bebouwing. Ook het voorkomen van eene groote menigte lontarboomen duidt erop, dat hier wel middelen van bestaan te scheppen zijn, en de grond is zeer vruchtbaar. Wel ziet men niet vele vruchten aan de klapperboomen, doch dit is hoofdzakelijk de schuld der apen, die de klappers, als zij nog zeer jong zijn, afplukken. Worden zij slechts een weinig onderhouden, dan leveren zij een mooi product op; dat hebben een achttal Boegineezen ondervonden, die ongeveer tien jaren geleden, bekoord door den rijkdom, dien zij daar ongebruikt zagen staan, aan het bestuur vergunning verzochten zich daar te vestigen. Eigenlijk waren zij gewezen zeeroovers, wien het in de wereld niet mede was geloopen en die in hun jeugd, toen nog niet zoo vele oorlogs- en handelschepen den archipel doorkruisten, betere tijden gekend hadden. Zij meenden hier nu de plaats gevonden te hebben, om eene voegzame retraite te maken en het Hollandsch bestuur, steeds genegen, om aan zondaars, die zich bekeeren willen, de reddende hand toe te steken, informeerde niet te nauwkeurig naar hunne papieren en antecedenten, doch verleende de gevraagde vergunning. Ook zag het bestuur het niet ongaarne, dat deze streek weder in bebouwing kwam, en verwachtte van de Boegineesche nederzetting veel goeds, daar ook in andere deelen van Boelèlèng gronden, welke de Balineezen voor onbewoonbaar en onbebouwbaar verklaard hadden, met goed gevolg door Boegineezen waren ontgonnen, op eene plaats zelfs eene zeer welvarende desa aan hen haar ontstaan te danken heeft gehad. Het was echter, of er op dit land een fatum rustte; aanvankelijk waren de verkregen resultaten zeer bevredigend; reeds het tweede jaar werd van de thans weder in onderhoud genomen oude klapperaanplantingen een goed product verkregen, doch reeds spoedig werden ook de nieuwe bewoners door ziekte geteisterd, en toen er een paar overleden waren, besloot men het niet zoover te laten komen als de vroegere balische bewoners, die hadden volgehouden, tot nog slechts twee huisgezinnen overgebleven waren, welker leden nog juist de kracht hadden om naar Tèmbok te verhuizen, van waar zij al spoedig voor goed verhuisden. De overgebleven Boegineezen wachtten dat oogenblik niet af; waren zij gekomen, onbekend van waar, thans verdwenen zij weer uit het land, onbekend waarheen.

Aan welke invloeden die voor de bewoners zoo noodlottige gesteldheid dezer streek is toe te schrijven, is nog niet aan het licht gekomen. Moerassig is het er in geen deele; eer heeft men gebrek aan water, want alle stroomend water ontbreekt; doch aan de zeezijde treft men eenige putten aan, die oogenschijnlijk zuiver en helder drinkwater leveren, van vrij goeden smaak. Voortdurend echter heerscht er ziekte; het begint met een weinig koorts en langzamerhand treedt verval van krachten in, die lijdelijk en overschillig maakt.

Gevraagd of de wegen in de desa nog al onderhouden waren, luidde het antwoord: zoo nu en dan snijden wij het gras er wat af; en of het wachthuisje bij hunne desa trouw bezet wordt, ook des nachts? ja, zeide men eenigszins aarzelend, als het ten minste niet regent. Deze op zich zelf staande antwoorden worden alleen geciteerd, dewijl zij kentschetsend zijn voor den toestand van ontmoediging en berusting, waarin de bewoners der drie beoosten Pënoek-toekan gelegen desa's verkeerden en hun ondergang tegemoet gaan.

Tegalvelden.

De landbouw wordt uitsluitend uitgeoefend op tegalvelden, waar ook djagoeng, oendis, komak en katjang geteeld worden, terwijl zij voorts beplant zijn met klapper- en lontarpalmen. Men heeft over overvloed van grond, te beschikken en meer velden zijn in cultuur gebracht dan door de allengs in aantal geslonken bevolking thans beplant kan worden. Een bij geregelde afwisseling laten braak liggen der velden heeft ook niet plaats, daar men er de voorkeur aan geeft, de velden, die men eens in gebruik heeft, te blijven bebouwen, daar men ze nu eenmaal ompagverd heeft en het veel moeite kost, het gewas tegen de verwoestingen van de woudbewoners, als zwarte apen, stekelvarkens, etc., te beschermen. Dit heeft echter toch nog zeer onvoldoende plaats, en de grond wordt slordig bebouwd, zoodat het gewas hier een veel onvoordeeliger aanzien heeft dan elders.

Verdeeling in blokken.

Het terrein is overigens vlak en zeer gunstig gelegen; bijna uitsluitend komen tegalvelden voor aan de noordzijde van den grooten weg, hoewel aan de zuidzijde ook nog goede grond in overvloed beschikbaar is. Men kan ook hier de tegalvelden in eenige blokken verdeelen, die door de bevolking met afzonderlijke namen worden aangeduid, welke hier volgen:

Blankoenan	35.200	□ meters =	4 bouw	480	□ r. roe
Boelakan	28.500	" =	4 "	8	"
Desa	137.100	" =	19 "	159	"
Kiban	} 129.175	" =	18 "	101¼	"
Tibah					
Totaal	329.975	□ meters =	46 bouw	249	□ r. roe.

Belasting.

Op het oogenblik wordt van de tegalvelden geen belasting betaald,

noch aan den landsheer noch aan de desa. Vroeger was zulks wel het geval, en moest een zeker bedrag aan belasting betaald worden, zoowel van de tegalvelden als nog afzonderlijk van de daarop groeiende klapperboomen. Het bedrag was hetzelfde als in de meer westelijk gelegen desa's en de lontarbladen, waarop het door een ieder verschuldigde was aangeteekend, bestaan thans nog.

Verdere bijzonderheden.

Voor al de ten zuiden der desa gelegen grond zoude ook geschikt zijn voor het planten van kapas, doch had die cultuur vroeger al weinig te beduiden, men heeft er thans geheel van afgezien met het oog op de last, om die velden te bewerken en af te sluiten. Men geeft er de voorkeur aan, hetgeen aan het levensonderhoud ontbreekt aan te vullen, zoo niet met de fabricage van suiker of zout, dan met den verkoop van klappers en katjang. Er heeft een geregeld verkeer plaats tusschen deze desa en de ten zuiden in het gebergte gelegen Banglische desa Blandingan. De inwoners daarvan komen hunne producten, roode en witte uiën, spaansche peper etc. inruilen tegen zout en klappers. Neemt dus een gedeelte dier vruchten dien weg en wordt ook een groot aantal in de desa zelve geconsumeerd, verreweg het grootste gedeelte wordt opgekocht door daartoe door Chineezers van Tédjakoela of Sangsit uitgezonden lieden, tegen een prijs van 20 stuks per atak van 200 kèpèngs. Brengt men zelf zijn koopwaar naar Tédjakoela, dan verkrijgt men denzelfden prijs voor 16 stuks vruchten. Ook worden ze wel vervoerd naar Gianjar in Karangasem, alwaar er olie uit bereid wordt, hetgeen de lieden van Tèmbok alleen doen voor eigen gebruik. Ook katjang wordt soms van hier vervoerd naar Boelèlèng, soms zelfs naar het op een afstand van meer dan 40 palen gelegen Bandjar, alwaar ze verruild wordt tegen rijst, in dier voege, dat men voor eene maat katjang twee maten rijst krijgt.

Suikerfabricage.

In deze kleine desa is het nog slechts een 4 à 5 tal huisgezinnen, dat zich met het bereiden van suiker uit de toewak van lontarpalmen bezighoudt.

Zoutaanmaak.

Over het algemeen, wordt er in deze desa de voorkeur aan gegeven, om zich eenig geld voor de huishouding te verschaffen door het maken van zout. Wel wordt daarmede veel minder verdiend dan met de suiker, doch het is dan ook veel minder vermoeiend. In plaats van in de boomen te klimmen behoeft men slechts het water te scheppen uit de zee, en in plaats van brandhout te gaan sprokkelen in het bosch, laat men de lieve zon het verdampingswerk verrichten. Er zijn thans nog 18 zoutpannen in exploitatie, die elk door één man behandeld worden; vroeger was dat aantal grooter. De bereidingswijze is nagenoeg dezelfde als voor de desa Tédjakoela werd beschreven.

7. Desa Madènan.

Ten noorden grenst het desagebied van Madènan aan dat van Bondalèm; eene vaste grenslijn bestaat tusschen beide desa's niet; ten oosten grenst het aan Tédjakoela's desagebied en wordt het daarvan gescheiden door het ravijn, genaamd Bantës, dat zich vanaf het punt, genaamd Tjëking, in den verbindingsweg tusschen beide desa's in noordelijke richting uitstrekt, en aan Bangli's grondgebied, waarvan het gescheiden wordt door de rivier Batoe-médjan; ten zuiden grenst het aan het desagebied van Sëngamboë; een groote boom staat daar aan den weg als grensteeken, en van daar strekt de grenslijn zich van oost naar west uit; ten westen vormt de rivier Jèh-Song of Jèh-Njanjah de grens; zij scheidt het van het desagebied van Gëntoeh.

Inleiding.

De desa Madènan is ongeveer op eene hoogte van 1000 voet boven den zeespiegel aan den weg, die van Tédjakoela naar het onafhankelijke rijkje Bangli voert, gelegen. Men ziet dadelijk reeds bij het binnenkomen der desa, dat welvaart alhier iets ongekends is. Zijn toch de huizen van maar eenigszins gegoede Balineezen van klei opgetrokken en overal de erylven door kleimuren omgeven, hier is zulks nergens het geval; de omwandingen der huizen zijn van bamboe en worden slechts hoogst zelden hersteld of vernieuwd, zoodat zij langzamerhand een zeer onooglijk aanzien krijgen. De woningen staan onregelmatig verspreid en zijn slechts bij uitzondering door paggers omgeven.

Men moet zich wel over deze armoede verwonderen, daar toch de desa aan alle kanten door uitstekende gronden omgeven is, waar de koffie welig tiert en op verscheidene plaatsen ook haar vollen wasdom bereikt heeft.

De meeste desalieden hebben vroeger eenigen aanplant van koffie gehad, doch het grootste gedeelte daarvan is door hen verkocht of verpand aan inwoners van de naburige desa's in de vlakke. In de hanenvechtbaan en opiumkit zijn de alzo verkregen gelden spoedig verdwenen. Sawahs komen in deze streek in het geheel niet voor, en met het cultiveeren van djagoeng en padi-gaga wordt slechts weinig verdiend, zoodat de inwoners daarmede en met het zoeken van eenige eetbare boschproducten en het verrichten van diensten in den drukken tijd van den koffiepluk slechts juist het noodige bekomen om in hunne levensbehoeften te voorzien.

Tegalvelden.

Ten noorden, ten zuid-oosten en ten zuid-westen van de desa vindt men uitgestrekte tegalgronden, die ook bekend staan onder de namen Batoe-aja, Pëkarangan en Jèh Njanjah, waarin bijna elk grondstuk nog met een afzonderlijken naam wordt aangeduid.

Het terrein is over het algemeen zeer geaccidenteerd, waardoor eene goede bebouwing daarvan met vele moeilijkheden gepaard gaat. In deze streek worden de gronden bij afwisseling bebouwd; elk

jaar heeft men ongeveer de helft der gronden in bewerking, terwijl dan de andere helft onbeplant blijft, hetgeen, om er eene eenigszins bevredigende productie van te verkrijgen, noodzakelijk is. Nergens in deze streek kan het water der rivieren door middel van leidingen op de tegalgronden gevoerd worden; men is bij de bebouwing geheel van den regen afhankelijk.

Reeds in het begin van de regenmoeson plant men een weinig djagoeng, doch hiervan is de opbrengst gewoonlijk gering en veelal wordt zij, nog onrijp zijnde, reeds geplukt. Eerst in de 8ste of 9e maand van het Balische jaar begint men het grootste deel der in dat jaar in cultuur te brengen gronden te beploegen, hetgeen, om tot een gewenscht resultaat te geraken, alhier twee maal moet geschieden. Tegelijk met de djagoeng of wat later plant men oendis, katjang lilit en dergelijke, doch de meer waardevolle producten als kapas en tabak gedijen hier niet. Na afloop van den djagoeng-oogst wordt er op deze velden niets meer gecultiveerd.

De gezamenlijke uitgestrektheid der tegalgronden, aan deze desa toebehoorende, bedraagt:

ten noorden der desa	372.575	□ meters
ten zuidoosten der desa	102.850	□ meters
ten zuidwesten der desa	170.150	□ meters

Totaal 645.575 □ meters of

90 bouw, 435½ □ rijnl. roeden.

Gaga's.

Buiten de producten op de tegalgronden plant men ook nog, op een uitgestrekt terrein ten noorden van de desa en op eenige kleinere stukken ten zuiden, bergrijst. Veel winst is daarmee niet te behalen, daar, behalve dat de opbrengst gering is, men, om tot eenig resultaat te geraken, den grond 4 à 5 jaar moet braak laten liggen alvorens dien weer voor dezelfde cultuur te bezigen. Wil men denzelfden grond, nadat die tijd is verstreken, weer bebouwen, zoo begint men met al het onkruid en jong houtgewas, dat er in dien tusschentijd welig is opgeschoten, te verbranden. Nadat door de inmiddels doorgekomen regens de asch eenigszins met den grond vermengd is, plant men de rijst uit en draagt dan in het vervolg slechts zorg, dat al het onkruid, dat zich daarnevens ontwikkelt, spoedig wordt verwijderd. Ook plant men hier somtijds wel bergrijst op eenige tegalgronden, die zoo'n jaar niet voor beplanting met djagoeng in aanmerking komen. Zulks is echter uitzondering, lang geen regel, daar het natuurlijk niet bevorderlijk is voor het product van het volgend jaar.

Het komt een enkele maal voor (verleden jaar iemand uit Sëngamboe) dat lieden uit andere desa's alhier gaga aanplanten, waarvoor zij dan een weinig van tevoren te bepalen oepëti aan de desavereniging verschuldigd zijn. Het laatste jaar bewerkte ook een vijftal lieden van hier op Tédjakoela's grondgebied gaga-velden, waarvoor zij aan die desavereniging eenige oepëti betaalden. Onder

gelijke voorwaarde bewerkte ook iemand van hier een gaga-veld in Sënganboe.

De uitgestrektheid der gronden voor gaga-cultuur in gebruik, bedraagt naar schatting 40 bouw.

Koffie.

Een twaalfstal jaren geleden, is men hier met den aanplant van koffie begonnen, en daar het zulke schoone resultaten opleverde en men zulke goede prijzen kon bedingen, heeft men deze aanplantingen hoe langer hoe meer, vooral in de laatste jaren, uitgebreid. Op het oogenblik is dan ook ongeveer alle daartoe geschikte grond in gebruik genomen. De grond is, zooals blijkt uit de krachtige boomen, die reeds hun vollen wasdom bereikt hebben en een rijk product opleveren, uitstekend daartoe geschikt. Voornamelijk vindt men ze op de hellingen der kleine ravijnen, die aan zuid naar noord het terrein op verschillende plaatsen doorsnijden. Ook in de onmiddellijke nabijheid der desa vindt men verscheidene kleinere aanplantingen. Gelegenheid tot uitbreiding der koffiecultuur bestaat er op dit desagebied zeer weinig; de daartoe geschikte gronden zijn reeds alle beplant; ook voor de hiervóór beschreven cultures bestaat geen gelegenheid tot uitbreiding meer.

Om de begraafplaats (sěma) aan de oostzijde der desa ligt nog een stuk grond, dat voor beplanting met koffie in aanmerking zou kunnen komen; doch begint men daar slechts met in het bosch te kappen, dan heeft het onmiddellijk ziekte van den bewerker ten gevolge, zoodat eene verdere bewerking van dien grond door de desavereniging verboden is.

Men schat, dat de geheele aanplant van koffie, zoowel de reeds vruchtdragende als de pas uitgeplante, ruim 200.000 boomen zal bedragen, terwijl men voor dit gebied eene productie van 175 pikol in het afgelopen jaar niet te hoog schat. Het grootste deel der koffieplantsoenen hier is in handen van lieden uit Bondalēm en Tédjakoela, die ze door koop of in pand nemen verkregen hebben.

Bezitsrecht.

Een gedeelte der gronden is het eigendom der desavereniging, een ander gedeelte is in erfelijk individueel bezit. De desalieden geven hiervan de volgende verklaring:

Zeer langen tijd geleden, naar hunne gissing meer dan zes geslachten, was al de grond reeds in erfelijk individueel bezit der toenmalige bewoners; daarna werd de desa echter door hevige ziekten geteisterd, zoodat er van de mannelijke bevolking slechts zeven overbleven, en dit geringe aantal personen was niet bij machte het geheele desagebied in bewerking te nemen; zij eigenden zich van de bezittingen der gestorvenen toe zooveel als zij gebruiken konden, zoodat zij meer hadden dan vroeger ooit het geval geweest was; de overige grond werd sedert dien tijd beschouwd als gemeenschappelijk bezit van alle desabewoners.

Toen later de desa zich weer begon uit te breiden, konden andere personen ook van dien grond een deel krijgen, doch zij mochten dien

in geen geval vervreemden; na hun dood kwam de grond weer aan de desavereeniging terug en kreeg een ander dien ter bebouwing. Alleen die zeven personen bleven in het volle bezit van de door hen geoccupeerde gronden, lieten deze aan hunne erfgenamen na of verkochten er gedeelten van, waardoor die oorspronkelijk groote aandeelen in vele stukken verbrokkeld zijn. De toestand is zoo voort blijven bestaan. De uitgestrektheid van het aan de desa toebehoorende overtreft die, welke in erfelijk individueel bezit is gebleven.

Op het oogenblik zijn er in deze desa 44 deelgerechtigden, nl. hoofden van huisgezinnen, die recht hebben op een stuk van den desagrond, waarvan er 4 nog op de toewijzing van een aandeel wachten. Komt iemand te overlijden, zoo krijgt zijn zoon den door hem bewerkten grond, en heeft hij er geen, zoo wordt de grond door de desa aan iemand anders toegewezen of in voorraad gehouden voor mogelijk later rechtverkrijgenden.

Deze twee verschillende soorten van grond liggen geheel door elkaar verspreid.

De grond van de desavereeniging mag door de bewerkers niet verkocht worden, doch wel verpand; de pandnemer heeft alsdan echter weinig zekerheid, zoodat het veelal daarbij gebruikelijk is, dat men nog een ander grondstuk aanwijst, dat bij eventueele vervalling van het eerste aan de desa, als pand dienst zal doen, of wel dat een ander persoon zich voor de terugbetaling van de som nevens den pandgever aansprakelijk stelt.

Domeingronden of ambtsyelden komen niet voor.

Contracten.

Het komt menigmaal bij koffieaanplantingen voor, dat men den oogst van één, twee of meerdere jaren van te voren verkoopt, na expiratie van welken tijd de grond met de aanplanting weer aan den vroegeren eigenaar komt te vervallen. Ook gebeurt het wel, doch niet vaak, dat de eigenaars van tegal- of gagagronden deze tegen de helft van de opbrengst door andere laten bewerken.

Dienstplichtigheid.

Een ieder die lid is van de desavereeniging en als zoodanig een aandeel heeft in den grond, is ook dienstplichtig. De diensten bepalen zich tot het in orde houden der wegen, die hun gebied doorkruisen en waar zij blijkbaar niet veel werk van maken, en in wachtdiensten.

Een paar jaar geleden, was hier, zooals men zeide, een *gardoe*, doch die is ingestort en sedert niet meer opgebouwd. Na dien tijd waakt men bij den klian aan huis.

Belasting.

Nooit heeft men hier voor de gronden eenige belasting betaald aan den landsheer. Vroeger was het de gewoonte, den vorst bij gelegenheid van feesten roode en witte uien te leveren, die men zelf aanplante of van elders haalde. Eene bepaalde hoeveelheid was echter nooit aangegeven. Eene algemeene belasting voor het gebruik

van den grond, aan de desavereeniging te betalen, bestaat of bestond evenmin; alleen wanneer andere lieden op hun desagebied planten, dan wordt daarvan eene geringe heffing gedaan, zoomede wanneer leden der desavereeniging, die reeds een stuk grond hebben, nog meer ter bebouwing er bij verlangen. In beide gevallen komt het ten bate van de desavereeniging, en de hoegrootheid wordt vooraf bepaald. Het bedraagt natuurlijk immer maar zeer weinig.

Plant men op den desaground koffie, zoo neemt men op zich, daarvan een van te voren vast te stellen jaarlijksch bedrag te betalen, zoodra de boomen vrucht beginnen te dragen.

Vroeger was het bedrag der belasting of huur nog geringer dan in den laatsten tijd bedongen wordt. Zoo betaalt iemand, die acht jaar geleden een stuk grond huurde, voor meer dan 1000 boomen die erop staan slechts 600 kèpèngs, terwijl een ander, die ruim drie jaar geleden den grond huurde voor ruim de helft van dat aantal boomen, 1000 kèpèngs betaalt.

Handwerken en bedrijven.

Noch in deze noch in de drie volgende bergdesa's (Sĕngamboe, Gĕtoeh en Kĕdoeran) zijn lieden die een bepaald handwerk uitoefenen. Men herstelt zijn gereedschap zooveel mogelijk zelf, en moet men nieuw hebben, zoo schaft men het zich te Tĕdjakoela aan of koopt het van lieden van Bangli. Een enkel persoon te Madĕnan houdt zich van tijd tot tijd bezig met de bereiding van suiker uit de toewak der arĕn-palmen, die in kleinen getale voorkomen, doch een geregeld bedrijf maakt men er zich niet van.

8. Desa Sĕngamboe.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: het desagebied Madĕnan; langs een grooten boom aan den weg, tusschen beide desa's gelegen, loopt de grĕnslĭjn in eene richting van oost naar west; ten oosten: de toekad Jĕh Toengla en de toekad Batoe-mĕdjan, die het van Bangli's grondgebied scheiden; ten zuiden: eene lĭjn, die van oost naar west over het overblijfsel van de bĕntĕng (gĕlar), Tanahkoening genaamd, loopt; ten westen: de toekad Ombo, de heuvel Batoeblah en de toekad Broetoe, die het van het desagebied Gĕtoeh en van Bangli's grondgebied scheiden.

Inleiding.

Deze desa is de zuidelijkste van het district Tĕdjakoela en is gelegen aan den weg die van Madĕnan naar Bangli voert. Zij heeft haar ontstaan te danken aan lieden, die om de een of andere reden uit éĕn der Banglische desa's Bantang of Sĕkowana hebben moeten vluchten en daar in het bosch eene schuilplaats hebben gezocht. Door den vorst van Bangli in het nauw gebracht, zijn zij voor eenigen tijd naar Gĕtoeh verhuisd, doch later weer op dezelfde plaats teruggekeerd. Het is een onaanzienlijke desa, door slechts weinige gezinnen bewoond.

Alleen in den tijd van den koffiepluk heerscht alhier veel vertier; dan komen velen uit de vlakke zich hier tijdelijk vestigen om daaraan

deel te nemen en heeft men nauwelijks plaats genoeg om alle personen onder dak te brengen. De huizen zijn alle van hout en bamboe opgetrokken, terwijl men hier en daar paggers om de erven aantreft van hetzelfde materiaal vervaardigd. Men heeft in het geheel 12 desadienstplichtigen, waaronder de weduwnaars worden medegerekend. Laatstgenoemde personen behoeven, wanneer voor een of ander offerfeest een hoofdelijke omslag geheven wordt, slechts de helft van de bijdrage der andere personen te betalen.

Tegalgronden.

Slechts zeer weinig tegalgronden komen voor; alleen een klein stuk, ten noorden van de desa aan beide zijden van den weg gelegen, dat eene oppervlakte heeft van 33.900 □ meters = 4 bouw 388½ □ rijnl. roeden. Vroeger werden zij geregeld om het andere jaar bebouwd, nl. elk jaar de helft, doch in het laatst geschiedt het zeer ongeregeld; sommige worden meer dan een jaar achtereen met djagoeng beplant, andere blijven weer langer dan een jaar onbenut liggen.

Men plant er voornamelijk djagoeng, katjang lilit en eenige andere gewassen, die voor groenten gebezigd worden. Na afloop van den djagoengogst wordt er niets meer op geteeld. Door den aard van het omliggend terrein bestaat voor uitbreiding der tegalvelden geen gelegenheid.

Gaga's.

Gagavelden worden niet aangetroffen.

Koffie.

Aan alle kanten is de desa omgeven door koffie-aanplantingen. Die, welke in de nabijheid van de desa gelegen zijn, hebben meest reeds haar vollen wasdom bereikt, terwijl men verder oost-, zuid-, en westwaarts meer jonge plantsoenen aantreft. De grond is, getuige de krachtige boomen en de overvloed van vruchten, voor die cultuur uitstekend geschikt. Eerst werd er voornamelijk door de lieden uit de desa zelve geplant, doch de grootere plantsoenen, die eerst onlangs aangelegd zijn, behooren toe aan lieden uit Bondalēm. Alle 12 desaleden waren vroeger in het bezit van koffieaanplantingen, hetzij op hun eigen grond of op desagebied. Van de eersten zijn er echter, die het hunne aan lieden buiten de desa verkocht hebben.

Het aantal boomen, door de desalieden geplant, is zeer verschillend; het variëert meest van 500 tot 2000. Nagenoeg tot aan de grens met Bangli heeft men daar, waar er goede gelegenheid voor bestond, aan beide zijden van den weg reeds koffie aangeplant. Meer oostelijk en westelijk van dien weg bestaat voor uitbreiding der koffieplantsoenen nog gelegenheid, voornamelijk op grond, welke het eigendom van particulieren is. Men schat de geheele opbrengst van dit gebied op ruim 200 picols; daar het grootste gedeelte van den aanplant van jongen datum is, zal ze spoedig veel meer gaan bedragen.

Bezitsrecht.

Zoowel van de bebouwde als van de onbebouwde gronden behoort

een gedeelte aan particulieren, het overige aan de desa. De aan de desa toebehoorende tegalgronden zijn oorspronkelijk woonerven geweest, welker bewoners gestorven zijn. Zij werden ter bewerking aan degenen, die er zich het eerst voor aanmeldden, afgestaan, zonder eenige betaling te eischen.

De boschgronden, aan de desa toebehoorende, verkrijgt men echter niet zoo gemakkelijk. Wil men aldaar koffie planten, zoo moeten zoowel de lieden van Sěngamboe zelf als de daarbuiten wonenden zich verbinden, om te beginnen met het vrucht dragen of na den eersten of tweeden oogst jaarlijks voor elken boom 5 kěpěngs aan de desavereeniging te betalen. De boschgronden, aan particulieren toebehoorend, worden soms ook wel onder dezelfde voorwaarden aan andere lieden ter beplanting afgestaan. Ook verkoopen zij hun boschgronden wel; zoo kwam het o.a. eenigen tijd geleden voor, dat iemand uit Tědjakoela op Sěngamboesch desagebied een stuk boschgrond voor 12 rijksdaalders kocht.

Grond, aan de desa toebehoorend, mag nooit verkocht worden; het gebeurt wel, dat de aanplanting erop verpand wordt, doch dan komt na overlijden van den pandgever zonder erfgenamen de grond met wat er op staat weer aan de desa. Er is een dergelijk stuk, waarvan de desavereeniging de vruchten plukt en de opbrengst voor offerfeesten en dergelijke aanwendt. Iemand uit Koetoeh was nl. in deze desa komen wonen en getrouwd, had daarna een stuk grond verzocht en gekregen. Hij plantte hierop koffie, en toen deze vrucht begon te dragen, verpandde hij het aan iemand buiten de desa. Niet lang daarna vertrok hij echter weer naar Bangli en liet verder niets van zich hooren. Zijn grond verviel weer aan de desa, terwijl de pandnemer zijn geld kwijt was.

Belasting.

Belasting aan den landsheer heeft men alhier nooit opgebracht. Evenmin eene algemeene belasting aan de desa. Tegenwoordig betaalt men ze alleen van boschgronden aan de desa toebehoorende en met koffie beplant. Wanneer de boomen vruchten gaan dragen of na den eersten of tweeden pluk, begint men met de betaling.

Contracten etc.

Contracten voor de bewerking van eens anders tegalgronden komen niet voor. Voor koffiegrond treft men veelvuldig het contract měmadjěg aan, nl. dat men den oogst voor één of meer jaren tegelijk van tevoren verkoopt. Zoo verkocht de koebajan desa den oogst van zijn aanplantingen over 4 jaar aan den broeder van den pamběkěl van Tědjakoela voor een bedrag van 100 rijksdaalders.

9. Desa Gěntoeh.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: het desagebied van Bondalěm; de grenslijn loopt van oost naar west over den heuvelrug Moendoek pintoe, ter plaatse waar vroeger een godenhuisje stond, doch thans alleen nog een groote boom; ten oosten: de rivier

Jèh Njanjah, die meer noordwaarts Jèh Song genoemd wordt en het scheidt van het desagebied van Madènan; ten zuiten: de heuvelrug Broetoe, het ravijn Soesoet, de verhakking Soesoet en het ravijn Bèsi, welke het van de Banglische desa Daoesa scheiden; ten westen: de toekad Sohoeg, meer noordwaarts ook toekad Palad en Tèmèrès genaamd, aan welker overzijde het desagebied van Kèdoeran begint.

Inleiding.

Vroeger lag op denzelfden heuvelrug als Gĕntoeh, doch een weinig zuidelijker, de aanzienlijke desa Broetoe, die 200 heerendienstplichtigen telde. Aan het te niet gaan dezer desa (waarschijnlijk het gevolg van epidemiën) knoopt het volksgeloof een fantastisch verhaal vast. Eenige weinige overgeblevenen zijn verhuisd naar de plaats, waar thans de desa Gĕtoeh ligt. Deze bestaat uit weinige bamboe-huisjes, die veelal door paggers, van hetzelfde materiaal vervaardigd, omgeven zijn.

Het aantal inwoners is ook thans nog zeer gering; men telt slechts een tiental dienstplichtigen; merkbaar voor of achteruit gaat de desa niet. Zij is zeer fraai tegen een heuvel gelegen en geheel door geboomte, waaronder vele vruchtboomen, omgeven. Het geheel heeft een tamelijk goed aanzien, veel beter althans dan Madènan.

Tegalgronden.

Uitsluitend ten noorden der desa zijn eenige tegalgronden gelegen, die voor beplanting met djagoeng etc. in aanmerking komen. Men is bij deze cultuur geheel van den regen afhankelijk, daar men nergens uit de rivier water kan heenleiden, of liever, men heeft het nooit geprobeerd, daar het, als zijnde een werk van eenigen omvang, toch de krachten der desalieden zou te boven gaan.

Jaarlijks wordt slechts de helft der tegalvelden met djagoeng etc. beplant; de andere helft blijft braak liggen of wordt benut voor de teelt van bergrijst (zie hieronder). Tegelijk met djagoeng plant men oendis, katjang lilit, djawa en dergelijke, doch slechts in zeer geringe hoeveelheid. Na afloop van den djagoeng-oogst wordt op deze velden niets meer geplant.

Het geheele desagebied is zeer geaccidenteerd, de oostelijke en westelijke grenzen toch worden gevormd door rivieren, die door zeer diepe ravijnen vloeien. De tegalgronden zijn op het gunstigste gedeelte van het terrein gelegen; het zijn twee afzonderlijke stukken, die tamelijk regelmatig van noord naar zuid oploopen. De grootte van den tegalgrond bedraagt volgens de opmeting 113.850 □ meters = 16 bouw 21½ □ rijnl. roeden.

Gaga's.

Waar het terrein er zich toe leent, wordt bergrijst geplant. Ten noorden van de desa treft men die grondstukken aan, die daartoe worden gebezigd; ten zuiden slechts één, doch van grooter uitgestrektheid. Om de tien jaren kan van dezen grond een goed product verkregen worden, zoodat, wanneer men vier achtereenvolgende jaren een stuk bewerkt heeft, men zes jaren moet wachten, alvorens voor die cultuur weer afzonderlijke grond beschikbaar is. In die jaren

wordt de helft der djagoengvelden met padi-gaga beplant. Het bijgeloof verbiedt, dat tegelijk aan de zuid-, en aan de noordzijde der desa geplant wordt. In het jaar dus, dat de gaga's ten zuiden der desa beplant zijn, wacht men tot de oogst daar is afgeloopen, alvorens djagoeng te planten.

Het komt wel eens enkele maal voor, dat lieden uit andere desa's tegal of gagavelden, tot het gebied van deze desa behoorende, bewerken, zoo o.a. verleden jaar één inwoner van Madénan. Er wordt hiervoor dan een van te voren te bepalen kleine som gelds betaald. Geen der desalieden van hier heeft grond in bewerking op het gebied van andere desa's.

Koffie.

Ook hier heeft men in de laatste jaren veel werk gemaakt van den aanplant van koffie. Reeds een tiental jaren geleden is men ermee begonnen, en ieder der desalieden kreeg de vergunning om op het desagebied 400 boomen te planten, waarvoor zij in het geheel geen huur (oepëti) verschuldigd zijn. Zij hebben alle tien, de een wat vroeger, de ander later (er zijn er bij, wier aanplant nog geen vruchten draagt), van dat recht gebruik gemaakt. De meesten hebben het daarbij gelaten, slechts twee overschreden dat aantal, één met 200 boomen, een ander met 400, waarvoor nu respectievelijk 100 en 200 kèpèngs oepëti aan de desavereeniging betaald moet worden, te beginnen, als de boomen vruchten gaan dragen.

Eenige lieden, buiten de desa wonende, hebben in het laatst hier aanzienlijke koffieplantsoenen aangelegd, zoo o.a. Ida K'toet Kalër, de pambèkël van Tédjakoela, en nog twee personen uit Tédjakoela en Bondalëm.

Bijna alle geschikte terreinen zijn thans in beslag genomen; slechts hier en daar, aan de aanplantingen grenzende, vindt men nog kleine onbenutte stukken, doch deze zullen, als zij geschikt bevonden worden, ook door de eigenaars der naburige tuinen beplant worden.

Alle koffieplanters, geen inwoners der desa zijnde, moeten, zoo spoedig de boomen vrucht dragen, eene oepëti aan de desavereeniging betalen van één kèpèng per boom. De grond schijnt in deze streek uitstekend geschikt te zijn voor de koffiecultuur, althans te oordeelen naar de krachtige boomen, met een overvloed van vruchten beladen, die men om en nabij de desa ziet. Verreweg het grootste gedeelte van den aanplant is echter van zeer recenten datum, zoodat daarvan nog weinig te zeggen valt.

Ten noorden van de desa bevindt zich ook nog een stuk onbenut terrein, dat echter voor de koffiecultuur minder geschikt is; men denkt het voor de cultuur van bergrijst in gebruik te nemen. De tegalgronden zijn zeer weinig voor uitbreiding vatbaar.

Bezitsrecht.

Het geheele desagebied is het onvervreemdbaar eigendom van de desa, waardoor elk der desalieden er gelijkelijk aanspraak op heeft.

Op het oogenblik zijn er 10 desalieden; wat de tegalgronden betreft, deze zijn in twee door een weg gescheiden, ongeveer gelijke blokken

verdeeld, die om beurten een jaar bewerkt worden. Een dezer blokken is in 10 gelijke deelen verdeeld, waarvan dus elk desaman er één krijgt. De stukken voor een ieder zijn vast aangewezen, zoodat men altijd hetzelfde bewerkt; komt iemand te overlijden, zoo komt zijn zoon voor dat stuk in aanmerking, en bij ontstentenis van dezen wordt het zoolang onbeplant gelaten, totdat zich een ander gerechtigde voordoet. Wil iemand anders van deze of een andere desa dat stuk, dat in petto gehouden wordt, bewerken, zoo kan zulks geschieden, doch tegen eene betaling, onderling overeen te komen en variëerende tusschen 25 en 200 kèpèngs.

Met de gaga's is hetzelfde het geval; ook de vier blokken dezer gronden zijn elk in 10 deelen verdeeld en ieder inwoner heeft in elk blok zijn vast grondstuk.

Ontgint men daarnevens nog grond voor gaga-cultuur, zoo is men daarvan eenig oepèti verschuldigd. Ook de desalieden zelf staan hun stuk wel aan een ander af om voor een jaar te bewerken, eveneens tegen eene geringe schadeloosstelling in geld.

Alle desalieden hebben de vergunning, op het desagebied een 400-tal koffieboomen te planten, zonder daarvoor eenige betaling verschuldigd te zijn, en hiervan is op het oogenblik door allen gebruik gemaakt. Slechts twee der desalieden hebben een grooteren aanplant, één van 200 boomen, een ander van 400 boomen, en daarvan wordt door den eerste 100, door den tweede 200 kèpèngs oepèti aan de desa betaald. Na bekomen toestemming der desavereeniging kunnen ook lieden van elders hier koffie planten, doch daarbij wordt dan geacordeerd, dat zij, te beginnen met het vrucht dragen of na den eersten of tweeden pluk, één kèpèng per boom als belasting [recognitie] zullen betalen. Rechten op den grond verkrijgt men hierdoor echter niet; de aanplant komt na het overlijden van den eigenaar wel aan zijne erfgenamen die hem zoo lang zullen behouden, als de oepèti wordt voldaan; doch bij het nalaten daarvan vervalt de grond weer aan de desa. Kwesties van dergelijken aard hadden zich, zooals men zeide, nog niet voorgedaan.

Domeingronden komen hier niet voor; vroeger had de klian buiten zijn eigen aanplant nog een stuk, waarvan geen oepèti betaald behoefde te worden, in bewerking. Hij heeft daarvan echter niet lang geleden ten behoeve der desavereeniging afstand gedaan.

Belasting.

Aan den landsheer heeft men nooit eenige belasting opgebracht, alleen was het tijdens het vorstenbestuur de gewoonte, evenals in Madènan, om bij elken galoen¹⁾ bij wijze van huldeblijk den vorst roode en witte uien aan te bieden. Dit bedroeg zéér weinig, en ook was er geene bepaalde hoeveelheid voor vastgesteld.

Aan de desavereeniging betaalde men vroeger evenmin als thans een vaste belasting. Alleen komt het voor, dat de desavereeniging wat ontvangt in den vorm als hiervoren werd besproken, nl. eenige

¹⁾ Zie boven, blz. 6. — Noot van de commissie.

oepëti in geld, wanneer een desalid buiten zijn eigen grond nog andere bewerkt, of indien iemand van buiten grond op dit gebied in bewerking heeft. Zoo ook voor de koffie, die zij meer planten dan hun 400 boomen, betalen zij een weinig; en alle lieden uit andere desa's, die hier koffie planten, betalen voor den geheelen aanplant één kèpèng per boom. De pambèkèl van Tédjakoela, die onlangs hier ook koffie heeft gepland, zal echter van de betaling van deze oepëti zijn vrijgesteld.

Contracten.

Wij zagen reeds, dat het wel gebeurt, dat iemand zijn tegal of gaga-grond tegen eene geringe schadeloosstelling in geld door een ander laat bewerken, terwijl de bewerker dan in het volle genot van het product blijft.

Het contract memadjëg voor de koffieplantsoenen komt het veelvuldigst voor; verpanden daarentegen niet. Zoo stond de zoon van den klian den oogst van zijn vierhonderd koffieboomen gedurende vier jaren voor een bedrag van 9 rijksdaalders af; het eerste jaar reeds werd er ruim één picol van geoogst en het tweede jaar nog wat meer. Hij zag zelf in, dat hij een zeer onvoordeelen koop gesloten had, doch het is hem te vergeven, daar hij het gedaan had, om de beminde zijns harten voor eeuwig aan zich te verbinden.

• 10. Desa Kědoeran.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: Boekit Bangkiang Sidëm en Djinangka, aan welker noordzijde Djoelah's desagebied begint; ten oosten: de toekad Soehoeg, meer noordwaarts ook toekad Palad en Tëmèrès genaamd; ten zuiden: de verhakkingen Papah en Poh-mëtoempang, zoomede de riviertjes Djoeroebana en Jèh Song, die het van het gebied van Bangli scheiden; ten westen: de toekad Jèh Song (er zijn er twee van dien naam), die het van het gebied van Sembiran scheidt.

Inleiding.

De desa Kědoeran is ongeveer op eene hoogte van 1000 voet boven den zeespiegel tegen het gebergte aan gelegen en heeft over het algemeen veel overeenkomst met de voorgaande desa Gěntoeh, waarvan zij op ongeveer een paal afstands verwijderd ligt. Gěntoeh ziet er echter wat beter onderhouden uit, de huizen met hunne omgeving hier zijn slecht onderhouden, waardoor het geheel een bouwvallig aanzien heeft. Ook deze desa is herkomstig van eene vroeger ten zuiden gelegen hebbende grootere desa, Tjèlagian genaamd, die tengevolge van epidemieën is te niet gegaan.

Tegalgronden.

Alleen ten noorden van de desa zijn tegalgronden gelegen, die aldaar bijna een aaneengeschakeld geheel vormen en volgens de opmeting eene uitgestrektheid hebben van 33.300 vierkante meters = 4 bouw 346 □ r. roeden. Vroeger waren hier sawahs, doch sedert een drietal jaren worden deze niet meer als zoodanig bewerkt, en nu neemt men ze bij gedeelten in bewerking voor cultuur van

djagoeng. Op het oogenblik is zulks echter nog maar met eenige weinige velden het geval, doch successievelijk denkt men er weer meer van te gaan gebruiken.

Toen de waterleiding drie jaar geleden onklaar raakte, heeft men van herstel daarvan en dus ook van den verderen rijstbouw afgezien, daar het werk voor het gering aantal personen dezer desa te zwaar was. Vroeger kon men het doen, daar men toen geholpen werd door lieden van Tédjakoela en het aantal der desalieden zelf ook grooter was dan thans.

Op de tegalgronden plant men dezelfde producten als in de andere bergdesa's, nl. djagoeng, oendis, katjang lilit, djawa, enz., meest tegelijk, en na afloop van den oogst wordt de grond nergens meer voor gebezigd. Evenals in Gěntoeh liggen ook hier de tegalgronden afwisselend braak. De vroegere sawahs worden thans voor de eerste maal voor een deel met djagoeng beplant, zoodat het nog zal moeten blijken, hoe men dan verder die cultuur zal toepassen.

Het desagebied is ook zeer geaccidenteerd, doch bij de tegalgronden en de sawahs, die ieder een groot geheel vormen, is de helling tamelijk gelijkmatig. Van het omliggend terrein zou men wellicht nog meer in tegalgrond kunnen herscheppen, doch men heeft er de bijzondere aandacht nog niet aan gewijd, daar men reeds ruim voldoende in cultuur heeft.

Gaga's.

De tegalvelden zijn ten noorden en ten oosten van de desa gelegen. Men herhaalt deze cultuur eerst na 4 of 5 jaar braaklegging van het veld. Elk jaar zijn gagavelden in bewerking, en nabij de tegenwoordige is voor het vervolg nog op verscheidene plaatsen gelegenheid tot verderé uitbreiding. Verleden jaar kwamen twee lieden uit Bangli, die hier gagavelden bewerkten, waarvoor zij ieder 50 kèpèngs aan de desavereeniging betaalden; van lieden van andere desa's kwam het niet voor, doch die zouden in zoo'n geval ook wat betalen. De lieden van KĒdoeran werken niet op het gebied van andere desa's.

Koffie.

Op dit desagebied is men ook reeds ruim een tiental jaren geleden met het planten van koffie begonnen. Voortdurend is men daarmede doorgegaan en vooral in het laatst heeft men er groote uitbreiding aan gegeven.

Vooreerst planten alle desalieden of op eigen grond of op grond aan de desa toebehoorend; groote aanplantingen hebben zij echter niet; het varieert bij hen zoowat tusschen 1000 en 2000 boomen. Zeer veel zijn er in het laatst door Ida K'toet Bagoes hier aangeplant op desagrond, waarvoor hij de toestemming der desavereeniging had verkregen. Na hem ook door Madé Géloh van Bondalēm, en tegelijk met dezen op dezelfde voorwaarde ook door vele andere lieden uit die plaats.

Uit Madĕnan plantten 2 personen ook ieder een weinig koffie op desagrond, en uit Gěntoeh 3, doch deze laatsten op gronden in